

1. Казанцева К. Б. Вузовская библиотека в условиях цифровой трансформации университета / К. Б. Казанцева // Информатизация образования и методика электронного обучения: цифровые технологии в образовании : тр. IV Междунар. науч. конф. – Красноярск, 2020. – С. 151–156.
2. Мацей О. О. Реклама університетської бібліотеки в соціальних мережах. Основні напрямки популяризації діяльності / О. О. Мацей // Бібліотека в освітньому просторі. – 2019. – № 24 : Сучасна бібліотечна практика : досвід роботи НБ ХНУ. – С. 50–60.
3. Бичко О. М. Інноваційна діяльність бібліотеки в контексті використання наукометричних ресурсів / О. М. Бичко [Електронний ресурс] // Л. У. Биковський: видатний бібліотекознавець, упорядник університетської книгозбірні (до 125-річчя від дня народження) : матеріали круглого столу, 17 груд. 2020 р. – Кам'янець-Подільський, 2020. – Режим доступу: <http://elar.kpnu.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3758>. – Назва з екрана.
4. Редькина Н. С. Сервис-ориентированные технологии в развитии библиотек: опыт евразийских стран / Н. С. Редькина // Учёные записки / Алт. гос. ин-т культуры. – Барнаул : Изд-во АГИК, 2018. – № 2 (16). – С. 148–151.

УДК : 025.26:027.7(477.43)

Диха С. В.,
завідувачка відділу зберігання фондів НБ ХНУ
Молчанова С. А.,
завідувачка науково-методичного відділу НБ ХНУ

Актуалізація бібліотечних ресурсів засобами обмінного фонду

У статті розглядаються стан та проблеми взамовикористання обмінних фондів бібліотек вищих закладів освіти МОН України на прикладі роботи Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету. Розглянуто питання формування обмінного фонду через впровадження процесів автоматизації в роботу Наукової бібліотеки через створення бази даних з книгообміну.

Ключові слова: *обмінні фонди, книгообмін, бібліотеки вищих закладів освіти, Наукова бібліотека Хмельницького національного університету.*

Останнім часом комплектування книжкового фонду бібліотек закладів вищої освіти зазнає певних труднощів. Кошторисами установ та організацій все менше виділяється коштів на придбання нових видань для книгозбірні, внаслідок чого відбувається старіння наявного фонду, тож новою літературою з різних галузей знань фонди практично не поповнюються. Ті одиничні видання, які вдається придбати, надходять в одному примірнику, що унеможлиблює забезпечення читацьких потреб необхідними документами. Водночас багато видань, досить цінних і необхідних читачам, зберігаються в обмінно-резервних фондах інших бібліотек і залишаються одним із джерел документопостачання, відкриваючи цілком реальні практичні можливості для бібліотек. Проте ці можливості реалізуються недостатньо. У книгозбірнях, де обмінний фонд не розглядається фахівцями як засіб комплектування фондів новою науковою літературою, бібліотечні фонди практично не поповнюються. Лише деякі з бібліотек вищих

розміщують на своїх сайтах інформацію про склад обмінних фондів у вигляді списків літератури, але бібліографічні описи, представлені в цих списках, не мають анотацій, що утруднює пошук і відбір необхідних документів. Участь у книгообміні бібліотек вишів ускладнюють й такі чинники, як нерозвиненість зв'язків з потенційними партнерами; неповна інформація про склад обмінного фонду; висока вартість поштових витрат при пересилці. Слід зауважити, що комплексне вивчення проблем обмінного фонду вишівських бібліотек, його кількісного та якісного складу, структури, динаміки формування та розвитку практично відсутнє; немає концепції розвитку обмінного фонду в контексті єдиного інформаційного середовища, нових технологій; не враховані потреби і завдання обмінного фонду в програмах автоматизації бібліотек. Тож тема є актуальною і вимагає ґрунтовного дослідження.

На сторінках вітчизняних фахових видань останнього десятиліття тема обмінно-резервних фондів висвітлювалася недостатньо та епізодично. На жаль, майже відсутні роботи, в яких було б докладно розглянуті специфіка, стан та проблеми функціонування обмінного фонду бібліотек закладів вищої освіти. Тож вивчення опублікованих праць із цієї проблеми свідчить про неповне, фрагментарне висвітлення процесів організації книгообміну у бібліотеках, зокрема в бібліотеках вишів. Докладніше це питання розглянуто в публікації Л. Д. Льовшиної та Л. Г. Бакуменко, де автори аналізують процеси книгообміну, описують досвід впровадження процесів книгообміну в роботу наукової бібліотеки ХДУХТ [3,4].

Спеціальне призначення обмінних фондів (ОФ) - перерозподіл надлишкового числа примірників та непрофільних документів серед інших бібліотек, а також співробітництво між ними для поліпшення якісного складу фондів. Правового статусу ОФ набули 1959 року з прийняттям спеціальної постанови уряду СРСР «Про використання книжкових фондів бібліотек», за якою міністерствам, відомствам та іншим організаціям було надано право безкоштовно передавати літературу із фондів одних бібліотек іншим незалежно від відомчого підпорядкування. Відтоді зайві дублетні і непрофільні документи почали перерозподілятися через обмінно-резервні фонди бібліотек, що дозволило зберегти величезні масиви видань, які з тих чи інших причин не використовувалися в одних бібліотеках, але були потрібні в інших.

У Законі України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (стаття 4) зазначається, що держава стимулює взаємовикористання бібліотечних ресурсів, зокрема через систему обмінних бібліотечних фондів. На виконання зазначеного Закону був розроблений і затверджений Наказом Міністерства культури України «Порядок використання документів через обмінні бібліотечні фонди», зареєстрований в Міністерстві Юстиції України 29 грудня 2017 року за № 1583/31451. Цей Порядок визначає механізм використання документів, які знаходяться в обмінних бібліотечних фондах та поширюється на бібліотеки державної та комунальної форм власності всіх видів, передбачених статтею 6 Закону України «Про бібліотеку і бібліотечну справу».

Характерною ознакою діяльності відділу збереження фондів (ВЗФ) Наукової бібліотеки Хмельницького національного університету (далі бібліотека) є спрямованість на формування, збереження та взаємовикористання документних ресурсів як базової основи наукових досліджень, посилення міжбібліотечної взаємодії та інтеграції у формуванні та використанні електронних інформаційних ресурсів. Водночас недостатнє фінансування, в умовах якого доводиться працювати, поглибило ті негативні тенденції, що спостерігаються упродовж останніх років у багатьох бібліотеках вишів.

Робота з ОФ бібліотеки була відновлена 2007 року із впровадженням автоматизованої бази даних «Обмінний фонд». Основними завданнями ОФ бібліотеки є розширення тематики придбаних документів за рахунок навчально-методичних видань профільних українських вишів, сприяння раціональному використанню документних ресурсів; співробітництво між бібліотеками країни з раціонального перерозподілу, доукомплектування та поліпшення якісного складу діючого фонду. Основними джерелами для здійснення книгообміну в бібліотеці є ОФ таких бібліотек: Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки; Хмельницької обласної бібліотеки для юнацтва; Хмельницької гуманітарно-педагогічної

академії; Кам'янець-Подільського національного університету ім. Огієнка; Подільського державного університету; Вінницького національного технічного університету; Сумського державного університету; Рівненського державного гуманітарного університету. Саме завдяки тісній співпраці до фонду бібліотеки надходять видання з питань техніки, педагогіки, психології, природничих наук та ін. За 14 років функціонування ОФ бібліотеки його послугами скористалося 26 установ з 12 областей України, яким було передано більше 1500 примірників.

Успішність здійснення книгообміну в бібліотеці залежить від багатьох чинників, зокрема, раціонального комплектування ОФ новими та ретро-виданнями, що користуються популярністю на книжковому ринку; оперативного надання інформації про непрофільні та дублетні видання, що є в наявності в ОФ, зацікавленим у ній закладам; максимальної автоматизації усіх процесів книгообміну; активного використання можливостей інтернету для пошуку необхідної та надання власної інформації про склад і кількість примірників ОФ з метою поповнення фонду бібліотеки новими документами.

Відповідно до основної категорії документів, що підлягають передачі в ОФ, були віднесені навчальні посібники, які видав університет і передав до бібліотеки в достатній кількості. ОФ був виділений з основного фонду, інформація про його склад розміщена на сайті бібліотеки <http://library.khnu.km.ua/> у рубриці «Про бібліотеку».

Усі документи, що надходять до ОФ, заносяться в базу даних «Обмінний фонд». Це самостійна повнотекстова база даних, створена бібліотекою у 2007 році для каталогізації, обліку, пошуку та відбору документів, переданих в ОФ, отримання статистичних показників.

Складовим меню БД «Обмінний фонд» є :

- довідник джерел надходжень, постачальників, споживачів документів, галузей знань та причин вибуття документів;
- надходження документів в ОФ;
- вибуття документів з ОФ;
- книга сумарного обліку ОФ.

Список видань представлений за галузями знань у вигляді таблиці, де, крім бібліографічного опису, надається інформація про кількість наявних видань. Під кожним бібліографічним описом є посилання «замовити документ». Натиснувши на нього, можна отримати форму замовлення, в якій вказані такі дані: бібліографічний опис видання; примірники в наявності; замовлення примірників (кількість); бланк-замовлення (ПБ, організація, адреса, телефон, e-mail).

Документи, передані до ОФ, знімаються з балансу бібліотеки, вилучаються з інвентарних книг, сумарних книг, генерального алфавітного, електронного каталогу та картотеки контрольних талонів. Усі надходження та вибуття підлягають обов'язковому обліку в Книзі сумарного обліку обмінного фонду та в базі даних «Обмінний фонд». Запис у Книзі сумарного обліку ОФ здійснюється на підставі актів про переведення документів із основного фонду до обмінного та актів про вибуття. Створення бази даних «Обмінний фонд» забезпечило оперативний доступ до інформаційних ресурсів, можливість доступу до вибіркової інформації на цільові запити за традиційним набором ознак, можливість обміну інформацією між відділами бібліотеки. Окрім цього, в бібліотеці були розроблені регламентуючі документи та положення для роботи з ОФ [1, 2], що посприяло її ефективності.

У бібліотеці ОФ не відокремлений в окремий сектор і книгообмін здійснює ВЗФ, який займається формуванням та інформуванням про склад фонду, організацією та зберіганням ОФ; оформленням актів та поштових відправлень та ін. Основу ОФ становлять видання університетського видавництва. За період з 2015-2020 рр. ОФ бібліотеки збільшився з 739 прим. до 1147 примірників, передано в інші установи та бібліотеки 282 видань. Треба зауважити, що незважаючи на заходи оптимізації ОФ, за останні роки робота дещо сповільнилась. Це відбувається з багатьох причин, зокрема: відсутність фінансування книгообмінних процесів; значна віддаленість між суб'єктами книгообміну та складність

вирішення питання транспортування (якщо бібліотеки знаходяться в інших містах України); відсутність ОФ у книгозбірнях інших ЗВО, з якими бібліотека могла б співпрацювати; надання пріоритету формуванню основного фонду. Загалом за останні п'ять років зменшилась як кількість партнерів, так і кількість одержаної через книгообмін літератури.

Досвід роботи бібліотеки з ОФ свідчить, що інформування бібліотек-партнерів через сайт є недостатнім. Загалом, якщо звернутися до сайтів різних бібліотек, можна побачити, що ОФ деяких вишівських книгозбірень мають слабкий інформаційний сервіс, а доступ до інформації про склад та зміст фонду обмежений або зовсім відсутній. У таких умовах виникає потреба в регулярній розсилці списків ОФ у профільні вишівські бібліотеки. У 2020 році розсилка списків літератури з ОФ у профільні бібліотеки закладів вищої освіти здійснювалася бібліотекою 4 рази, але через недостатню матеріально-технічну підтримку бібліотек виявилось безрезультатною. У цьому контексті варто підкреслити, що активізація процесів перерозподілу літератури можлива лише за умови взаємного, вільного доступу до інформації про склад фондів за допомогою телекомунікаційних засобів зв'язку, поживлення комунікацій між бібліотеками.

Вивчення питання проблем взаємовикористання ОФ університетських бібліотек, його кількісного та якісного складу, структури, динаміки формування та розвитку показало необхідність:

- розробки концепції розвитку ОФ бібліотек у контексті єдиного інформаційного середовища, нових технологій;

- створення системи оповіщення про документи, наявні в обмінно-резервних фондах бібліотек закладів вищої освіти через електронні засоби: встановлення єдиного формату даних для всіх учасників системи, створення спеціальних програм для співпраці бібліотек ЗВО;

- цільове фінансування процесів доставки документів різними способами (поштою, автотранспортом або кур'єрською доставкою).

Наостанок слід зазначити, що ОФ бібліотек закладів вищої освіти України - цінний, але поки недостатньо використовуваний інформаційний ресурс. Використовувати його у повній мірі - завдання найближчого майбутнього. Для цього необхідна розробка як державного, так і регіонального блоку документів. Результати книгообміну значною мірою залежать й від людського фактора, зокрема, від особистих якостей фахівців, які працюють з ОФ, їхньої ерудиції, наполегливості, сумлінного ставлення до виконання своїх обов'язків, розуміння суті сучасної політики здійснення книгообміну. Тому важливий правильний підбір кадрів для виконання завдань, покладених на цей підрозділ, адже це дуже відповідальна ланка роботи. З огляду на сучасний стан інформатизації суспільства та впровадження дистанційної системи навчання, збільшення кількості електронних видань університетів можна зробити висновок, що майбутнє бібліотек ЗВО все ж таки за електронними виданнями. Для цього необхідно створити єдину БД підручників, де можна буде бачити перелік всієї освітньої продукції, тож бібліотеки зможуть придбати видання або обміняти їх на інші, не витрачаючи час на пошук необхідних джерел.

Отже, обмінний процес є вагомим чинником наукового та культурного міжбібліотечного співробітництва та важливим джерелом доукомплектування бібліотечних фондів. Він сприяє вирішенню проблем комплектування фондів новими виданнями, зміцненню зв'язків університету з іншими навчальними закладами, обміну науковими здобутками ЗВО, а також є дієвою рекламою університету або іншого навчального закладу.

Список використаних джерел:

1. Інструкція про організацію та порядок роботи з обмінним фондом бібліотеки ХНУ / Затв. ректором 20.08.2006 р
2. Положення про обмінний фонд наукової бібліотеки ХНУ / Затв. рішенням методради № 4 від 13.11.2014 р.

3. Бакуменко, Л. Г. Здійснення процесу книгообміну у Науковій бібліотеці Харківського державного університету харчування та торгівлі / Л. Г. Бакуменко // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали шостої міжнародної науково-практичної конференції, 10–11 вересня 2015 року, Львів / Національний університет «Львівська політехніка», Науково-технічна бібліотека ; [редакційна колегія: О. В. Шишка, І. О. Белоус, Р. С. Самотий, А. І. Андрухів]. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2015. – С. 247–251

4. Льовшина Л. Д. Посилення зв'язків наукової бібліотеки Харківського державного університету харчування та торгівлі з іншими бібліотечними закладами шляхом книгообміну / Л. Д. Льовшина, Л. Г. Бакуменко // Прогрес. техніка та технології харч. виробництв ресторан. госп-ва і торгівлі. – 2013. – № 2. – С. 280–286.

025.22:[027.7:378.4(477.43-21)КПНУ

І.І. Кушнір,
завідуюча відділу
комплектування та наукової обробки документів

Форми поповнення інформаційних ресурсів бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка

У статті розглянуто інформаційне забезпечення бібліотеки Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, взаємодія бібліотеки та інформаційно-освітнього середовища університету.

Ключові слова: бібліотека закладу вищої освіти, фонд, комплектування, бібліотечний фонд, інформаційне забезпечення.

Бібліотеки є найціннішим інформаційним ресурсом сучасного суспільства. Вони зберігають знання, яке людство накопичувало тисячоліттями, й водночас надають людині найсучаснішу інформацію з усіх галузей практичної діяльності. Виникнення нових мультимедійних форм зберігання та презентації інформації не зменшило значення бібліотек як скарбниці знань. Сьогодні наука й освіта як і раніше базуються на фундаменті, створеному бібліотеками, й продовжують користуватися їх фондами для майже всіх своїх інформаційних потреб.

Сьогодення диктує нову модель бібліотеки, вимагає наповнення її роботи новим змістом, виокремлює її пріоритетні напрями розвитку, а саме: підвищення освітньої, інформаційної, виховної, пізнавальної функцій, які потребують найповнішого інформаційного забезпечення освітніх процесів, надання інформаційно-методичної допомоги викладачам, студентам, співробітникам ЗВО. ХХІ століття – ера інформаційного суспільства.

Бібліотеки ЗВО займають провідні позиції у вирішенні завдань побудови інформаційного суспільства. Їхня діяльність підпорядкована реалізації вимог щодо трансформації України в інформаційне суспільство, до яких належать: формування єдиного інформаційно-комунікативного простору як частини світової інформаційної інфраструктури;